

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΣΚΕΨΕΙΣ

ΠΕΡΙ

ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΟΣ

Μακιαβέλλης, Μακιαβελλισμός. Ἴδου δύο λέξεις, αἵτινες παρ' οἴουδ' ἄποτε ἀπαγγελ-
λούμεναι, προκαλοῦσι σκέψεις, συζήτησιν,
δισταγμὸν. Σοφοὶ καὶ ἄσοφοι, ἐνθουσιώδεις
καὶ σκεπτικοί, φιλελεύθεροι καὶ συντηρη-
τικοί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διχογνωμοῦσι
πρὸς ἀλλήλους, σπανίως καταλήγοντες εἰς
κοινὸν συμπέρασμα. Τίς ἦτο ὁ Μακιαβέ-
λλης; ἐκ ποίας ὕλης ἦτο πεπλασμένος ὁ
περίεργος οὗτος ἄνθρωπος, τὸ ἀκατανόητον
ἱστορικὸν πρόβλημα, περὶ οὗ, ζῶντος ἔτι,
τοσαῦτα ἐρρήθησαν καὶ ἐγράφησαν; Ἦτο
ἔντιμος καὶ ἠθικὸς ἀνὴρ, χρηστὸς καὶ ἐνά-
ρετος πολίτης, προσενεγκῶν τὰς ὑπηρεσίας
αὐτοῦ, πνευματικὰς τε καὶ πολιτικὰς, ὑπὲρ
τῆς πατρίδος, καὶ ἐν γένει ὑπὲρ τῆς ἀν-
θρωπότητος; ἢ ἦτο ἐξηχρειωμένος τις καὶ
ἄπολις, ἀδιάφορος πρὸς τὰ ἠθικὰ ἰδεώδη
τοῦ ἀνθρώπου, ἄξιος σύγχρονος τῶν ἐναγε-
στάτων ἀνδρῶν καὶ χαρκατήρων τοῦ ὅσον
λαμπροῦ, τοσοῦτον καὶ ἐγκληματικοῦ δε-
κάτου ἔκτου αἰῶνος, προσόμοιος πρὸς τι

τῶν βδελυρῶν ἐκείνων ἀνθρωπίνων ὄντων, ἅτινα αἰετοτε μὲν, ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐμόλυνεν τὰ χρονικά τῆς ἱστορίας — εἷς Καῖσαρ Βοργίας, εἷς Λουδοβίκος Σφόρτσας; Οἱ μεταγενέστεροι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσυνειδήτως καὶ κατὰ παραδοσιν, ἐκφέρουσι καταδικαστικὴν ἐτυμηγορίαν κατὰ τοῦ ἀνδρός, ἀλλ' ἤκιστα διαφέρονται νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ μάθωσι τὰ αἴτια, ὧν ἕνεκα τὸ ὄνομα ἐνὸς τῶν ἐξοχωτάτων ἀνδρῶν τῶν τελευταίων αἰώνων ἐγένετο ἀντικείμενον ἀπαισίου μνήμης, ἐφ' οὗ βυρῦνε: μέχρι τοῦ νῦν ἡ ἀδυσώπητος καταδίκη τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως παρὰ τὴν ἱστορικὴν ἐπανόρθωσιν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ἀληθῶς οὐδὲν ὄνομα ὑπέστη ἐπὶ τοσοῦτον ἐν τῇ ροῇ τῶν αἰώνων τὸ μαρτύριον τῶν ἀντινομιῶν καὶ τῶν συζητήσεων, ὅσον ὁ γραμματεὺς τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας. Ἡ κλίνη τοῦ Προκρούστου, ὅπως πολλάκις καθίσταται ἡ ἱστορία, οὐδέποτε ἐπ' οὐδενὸς αὐτῆς ὑποδίκου ἐξετέλεσεν ἐπιτυχέστερον τὸ ἐξαμβλωτικὸν ἔργον, ὅσον ἐπὶ τοῦ ἀνδρός, τοῦ καλουμένου Νικολίου Μακιαβέλλη, καὶ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, τοῦ Ἑγεμόνος. "Ὅ τι εἶπεν ἄλλοτε ὁ Schiller περὶ τοῦ Wallenstein, τοῦτο δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀναμφιλέκτως καὶ περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἑγεμόνος:

«Von der Parteien Gunst und Hass verwirrt,
schwankt sein Charakterbild in der Ges-
[chichte]» (1)

(1) Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ κυμαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, συγκεχυμένη ὑπὸ τῆς εὐνοίας καὶ τοῦ μίσους τῶν πατριῶν (Wallenstein—Prolog).

Ἡ στρέβλη τοῦ δημίου, ἥτις, μετὰ τὴν ἤτταν τῆς δημοκρατικῆς μερίδος καὶ τὸν θρίαμβον τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων ἐν Φλωρεντία, ἐστρέβλωσε τὰ μέλη τοῦ πρώην Γραμματέως τῆς δημοκρατίας, μετὰ τῆς αὐτῆς σκαιότητος βραδύτερον, μετὰ τὸν θάνατον, ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τῆς στρέβλης τῆς ἱστορίας, ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον ἀνηλεῶς στρεβλοῦσα καὶ κατασχύνουσα τὴν μνήμην αὐτοῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς ἀγίας ἐδρας ἐξενεχθεῖσα ἐκδικητικὴ ἐτυμηγορία κατὰ τοῦ ἀνδρός, τοῦ συνεχίσαντος τὴν παράδοσιν τοῦ μεγάλου Ἀλιγιέρη εἰς τὸν κατὰ τῆς παπωσύνης πόλεμον, τοῦ ποιητοῦ τοῦ Μανδραγόρου, τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Φλωρεντίας, τοῦ συγγραφέως τῶν Λόγων περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου, τοῦ κηρύξαντος μετὰ τόλμης τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἰταλίας ἀσυμβίβαστα πράγματα πρὸς τὴν ἐν Ρώμῃ ὑπαρξίν τῶν Παπῶν, ἡ ἐτυμηγορία αὕτη ἐκδηλοῦται ἀείποτε ζοφερά, ἀδυσώπητος κατὰ τῆς μνήμης τοῦ Μακιαβέλλη, ὅστις χειρόν τι ἢ Ἡρόστρατος τῆς ἱστορίας, περιπλανᾶται ὑπὸ τὴν παγερᾶν πνοὴν τοῦ ἀναθέματος καὶ τῆς καταδίκης, οἷονεὶ κατὰδικος ἐν ταῖς στοαῖς τῶν ἀπαισίων κύκλων τοῦ Ἄδου τοῦ Δάντου, εὐλόγως ἐπικαλούμενος τὸ ἔλεος καὶ τὴν δικαιοσύνην.

Πονηροὶ τῆς παπικῆς ιδέας συνήγοροι, ἐκτιμηταὶ τῶν πραγμάτων ἐπιπόλαιαι, ἐπιδέξιοι ὑποκριταὶ συνεχίζουσι τὴν ἐτυμηγορίαν ταύτην, ὁ δὲ Μακιαβέλλης διατελεῖ ἀείποτε ὁ σκοπὸς τῶν βελῶν ἀνε-

πεικούς ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ ἱστορικῆς κριτικῆς. Ὁ ζήλος τῶν πολεμίων αὐτοῦ ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον. Κατ' αὐτούς ὁ ἀνὴρ εἶνε τὸ πονηρὸν πνεῦμα τῆς νεωτέρας πολιτικῆς τέχνης, ἀφ' οὗ ἐξῆλθον πάντα τὰ ἀκάθαρτα ὄνειρα, τὰ διατρανάζοντα λαούς τε καὶ κυβερνήσεις κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, ἅτινα μόλις κατώρθωσε νὰ διασκεδάσῃ ἡ αἴγλη, ἡ ἐκπεμφθεῖσα ἀπὸ τῆς φωτεινῆς σφίρας τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, καὶ ἰδίᾳ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως· εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς τοῦ δεσποτισμοῦ, οὗ τὸ περὶ Ἡγεμόνος ἐγχειρίδιον ἐχρησίμειυσεν ὡς ἡ θεμελιώδης βίβλος τῆς νεωτέρας τυραννίας, ὑπεύθυνος διὰ πάντα τὰ κακουργήματα, τὰ τελεσθέντα κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν ὑπὸ ἡγεμόνων καὶ κυβερνήσεων. Τὸ δὲ παράδοξον, ἡγεμόνες, κατὰ κερκίαν ἀκολουθήσαντες τὰς πολιτικὰς ὑποθήκας τοῦ Μακιαβέλλη, δὲν ἐδίστασαν νὰ στιγματίσωσι τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου. Οὕτω Φρειδερίκος ὁ μέγας συνέγραψε τὸν Ἀντιμακιαβέλλη⁽¹⁾, ἀνπλαθὼν νὰ ἐπικρίνη καὶ νὰ ἀνασκευάσῃ τὸν ἄνδρα, ὅστις διὰ βιβλίου κινδυνωδестаίου, πολεμίου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐημερίαν, ἀπεπειράθη νὰ διαφθείρῃ τὴν πολιτικὴν καὶ νὰ καταστρέψῃ τὰ δόγματα πάσης ὑγιούς ἠθικῆς, ὑπερσπίζων κατὰ τέρατος τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐπέρχεται μετ' ὀλίγον, εἰ καὶ βραδέως,

(1) Antimachiavel (Widerlegung des Fürsten von Machiavel).

ἡ ἀντίδρασις. Ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀνὰ νήφουσα ἐπὶ τέλους, ἐξεγείρεται ἐκ τῶν ἀπαισιῶν ὀνείρων, ὑφ' ὧν τὴν ἐπίδρασιν ἐκαρθηθάρει ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν τῇ πνευματοκτόνῳ ἀγκάλῃ τῆς θεολογίας, ἢ δὲ φιλοσοφίας, ἢ κριτικῆ ἐπιστήμῃ, ἢ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως διεκδικουῖσι τὰ δίκαια αὐτῶν. Τότε, ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τοῦ νέου ἀνθρωπισμοῦ, ἡ μνήμη τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἡγεμόνος ἄρχεται ἀποκαθαιρομένη ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ἀληθείας, ἐπανορθούσης ἀπὸ τοῦ ἀναθέματος καὶ τῆς ἀτιμίας τὸν ἐπιφανῆ κατὰ δίκον. Εἷς τῶν καθηγεμόνων τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ὁ Σπινόζας, ἀποκαλεῖ τὸν Μακιαβέλλην ὀξυνοῦστατον, πρὸς σκέπην τῆς ἐλευθερίας παρασχόντα σωτηριωδεστάτας ὑποθήκας⁽¹⁾, ὁ δὲ θεωρητικὸς τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης, περικιτέρω βαίνων, ἀνακηρύττει τὸ πολυθρύλητον βιβλίον Ἐγχειρίδιον τῆς δημοκρατίας⁽²⁾. Καὶ οὕτως ἄρχεται ἡ ἐπανόρθωσις διὰ τῆς φιλοσοφίας, πρὸς ἣν ἀμιλλωμένη ἢ ἱστορικῆ κριτικῆ ἐπαναφέρει τὸν συγγραφέα εἰς τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ δίκαια, ἅτινα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἠμφισβήτησαν ἢ ἀμαθία καὶ ἡ ὑποκρισία. Γουλιέλμος ὁ Μύλλερὸς ἐν Γερμανίᾳ ἐχαρακτήρισε τὸν Ἡγεμόνα κλασικόν, ὄντως ἀρχαιοπρεπὲς βιβλίον, ἐξ ἀπέφθου χρυσοῦ κατεσκευασμένον, πλήρες δὲ πολιτικῆς σοφίας⁽³⁾. Μετ' αὐτὸν δὲ ἕτεροι ἱστο-

(1) Tractatus politicus cap. V § 7.

(2) Contrat Social III, 6.

(3) Werke VI, 344.

ριογράφοι, ὁ Ράγκε καὶ ὁ Γερβῖνος ἐν Γερμανίᾳ, ὁ Μακώλαιϋ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἵνα περιορισθῶ εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους, ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτῶν ἐρεῦναις καταδεικνύουσι τὸ βιβλίον τοῦ γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας ὡς ἐξόχου φιλοπατρίας ἐγχειρίδιον. Ἐπὶ τὰ ἔχνη δὲ ταῦτα βάνει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἢ νεωτέρᾳ ἱστορικῇ καὶ φιλοσοφικῇ κριτικῇ ἐν Ἰταλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ.

Πρὸς τὴν ἐπανόρθωσιν ταύτην περιστρέφεται ἡ ἐπομένη μελέτη, οὐδὲν νέον ἀξιούσα νὰ εἴπῃ, ἀλλ' ἐλπίζουσα ὅτι θέλει καθορίσῃ μετ' εἰλικρινείας καὶ ἀμεροληψίας τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τοῦ ἀπασχολήσαντος καὶ ἀπασχολοῦντος μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἐπιστήμην τῆς κριτικῆς ἱστορίας καὶ ὃ περ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτικῆς φέρει τὸ ὄνομα Νικόλαος Μακιαβέλλης. Ἴσως αἱ σκέψεις αὗται δὲν ἔχουσι μόνον ἱστορικὸν διαφέρον, ἴσως δυνηθῶσι νὰ προκαλέσωσι καὶ τὴν προσήκουσαν θετικὴν ἐρευναν περὶ τῆς κεντρικῆς ιδέας, ἣτις ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τῆς Φλωρεντίας, καὶ περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς πραγματώσεως αὐτῆς ἐν παραπλησίοις περιστάσεσι καὶ ὑπὸ ἀνυπόλογους συνθήκας.

Α'.

Ὁ αἰὼν τῆς Ἀναγεννήσεως παρίστησι μίαν τῶν λαμπροτάτων καὶ καλλίστων εἰκόνων ἐν τῇ μεγάλῃ πινακοθήκῃ τῆς ἀνθρωπότητος. Μετὰ μακρὸν καὶ βραχὺν χειμῶνα, ἡ φύσις ἀναθάλλει συνήθως ἀδροτέρα καὶ πλουσιωτέρα, ἢ δὲ βλάστησις, ἣτις ὑπὸ τὴν ναρκωτικὴν ἐπενέργειαν τῶν χειμερινῶν ὑετῶν χειμῶνων ἐφαίνετο τέλεον ἐκλιποῦσα, ἀναλαμβάνει νέαν ἀκμὴν καὶ σφρῖγος, ποικίλως ἐξωτερικευομένη καὶ ἀναπτυσσομένη. Παραπλήσιον συμβαίνει ἐπίσης καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, μετὰ τὰς μακρὰς νύκτας πνευματικοῦ χειμῶνος, ἐπέρχεται νέα ἐξέγερσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, νέα βλάστησις τῶν ποικίλων αὐτῆς δυνάμεων, νέα καρποφορία. Ἡ ἱστορία εἶνε μακρὰ καὶ παρατεταμένη ἀλληλουχία τοῦ φαινομένου τούτου, αἰωνία μεταμόρφωσις, θέσις καὶ ἀντίθεσις, ἀλλὰ κυοφοροῦσα ἐκάστοτε ἐντὸς τῶν μυστικῶν αὐτῆς σελίδων νέαν σύνθεσιν, πρὸς ἣν βαίνει σταδιοδρομοῦτα ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτῆς ἀποκαλύψει ἡ ἀνθρωπότης.

Ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ πλήρης αὐτοῦ ἱστορικὴ δράσις, τοιαύτη ἢ ὑπερφυῆς φυσιογνωμία, ἢ πρὸ ἡμῶν παρισταμένη ἐν τῇ λαμπρᾷ εἰκόνι τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Μετὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους δὲν ἐξεδηλώθη εὐγενεστέρα ἐποχὴ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ· ὑπὸ τινος δ' ἐπόψεως καὶ ὑπερβάλλει αὐτόν, ἅτε ἔχουσα χαρακτηῖρα καθολικώτερον, κοσμοπολιτικώτερον. Ο

αἰῶν τοῦ Περικλέους, ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ, οὐδένα ἄλλον γινώσκει κόσμον· δὲν σκέπτεται πέραν τοῦ Ὀλύμπου, δὲν βλέπει ἐκεῖθεν τῶν Σηθῶν τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ Ἑλλάς εἶνε ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς, τὸ α καὶ τὸ ω τοῦ παντός, τὸ κέντρον πάσης ζωῆς. Ὁ αἰὼν ἐκεῖνος ἔλεγεν Ἑλλάς, οὗτος κατανοεῖ τὸ πρῶτον ἐν τῇ πλήρει αὐτῆς σημασίᾳ τὴν λέξιν ἀνθρωπότης. Πνεῦμα ἀνήσυχον, δὲν ἀρκεῖται εἰς ἓνα μόνον κόσμον, εἰς μίαν πατρίδα· ζητεῖ νέους κόσμους, καὶ ἀνακαλύπτει τὴν Ἀμερικὴν· ὀνειροπολεῖ τὴν ἐνότητά τῶν ἀνθρώπων, οὗς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐχώριζον οὐρεὰ τε σκιόεντα, θάλασσά τε ἠχήεσσα καὶ ἐφευρίσκει τὴν τυπογραφίαν.

Εἶνε μέγας ὁ αἰὼν οὗτος, διότι εἶνε ζῶν, ἐνεργῶν καὶ κινούμενος, κεκτημένος πλήρη τὰ στοιχεῖα τῆς ἐλευθέρως ἀτομικότητος, τῆς ζωῆς, ἣν βλέπει ἐξελισσομένην ἐν πάσῃ σφίρᾳ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ δὲν εἶνε τοιοῦτος μόνον, διότι ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτοῦ κυοφοροῦνται ὑπέροχοι χαρκατῆρες, ὑπερφυεῖς ιδέαι, γενναῖα αἰσθήματα συντελοῦντα εἰς τὴν περαιτέρω εὐγενεστέραν ἀποκάλυψιν καὶ δημιουργίαν. Εἶνε μέγας ὁ αἰὼν, διότι ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐκδηλοῦται καθολικὴ ἐπανάστασις, πεπρωμένη νὰ μεταβάλλῃ τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας, νὰ μονιμοποιήσῃ ἐν τῇ κοίτῃ αὐτοῦ τὸ ἀκατάσχετον ρεῦμα τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τῆς κοίτης ταύτης θέλουσιν ἐκρεύσῃ μεγαλοπρεπεῖς χεῖμαρροι, καταρδεύοντες τὸν ἀγρὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐφ' οὗ

Θάττον ἢ βράδιον θέλουσιν ἀναβλαστήση ποικίλα ἄνθη, δένδρα, ὑφ' ὧν τὴν ζωηφόρον καὶ εὐεργετικὴν σκιάν ἄρχεται ὑπὸ νέους οἰωνοὺς καὶ ἐλπίδας ἐντελέστερον ἀναπαριστάμενον τὸ δρᾶμα τῆς ἱστορίας.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς Ἀναγεννήσεως εἶνε μία τῶν θαυμασιωτάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ ἄνθρωπος, νεκραναστὰς Λάζαρος, διασχίζει τὰ σάβανα αὐτοῦ, ἀποτινάσσει τὴν κόκκιν τῶν τάφων, ἐν οἷς ἀπὸ αἰῶνων ἀπέκειτο λησμονημένος, ἄγνωστος, τρέμων ἐκ τοῦ ψυχους τοῦ θανάτου, ρίπτει πανταχοῦ τὸ βλέμμα καὶ οὐδὲν ἄλλο βλέπει ἢ σκιάς καὶ φάσματα μόνον. Ἐν τοιαύτῃ σκοτεινῇ ἀποπλανήσει ἐπεφάνη αὐτῷ ἡ μυστικὴ Σύβυλλος τῆς ἀρχαιότητος, ἡ εὐγενής, ἀγνή καὶ ἥρωϊκὴ Ἑστιάς ἡμερῶν ἀρχαίων, προσφέρουσα τὸν φίλον ἀσπασμόν τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ὀλίγας σταγόνας ἐκ τοῦ οἴνου, ὅστις ἄλλοτε εἶχε ζωπυρήση τὸν ὀργανισμόν τῶν ἱερῶν μυσταγωγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Περικλέους. Ἀπὸ τοῦ νεκταρος ἐκείνου θεία ἐξεχύθη ζωή, ὁ ἐγκεντρισμὸς ἐπέτυχε τέλεον, πῦρ δὲ σφρίγους καὶ ἀκμῆς διεχύθη ἐν τῷ σώματι τοῦ νεκραναστάντος, ἰσχυρὰ ὑπόστασις καὶ οὐσία, ζωοφοροῦσα καὶ ὑποθάλπουσα τὸν νέον ἱστορικὸν βίον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ ἀρχαιότης ἐπεφάνη τότε ἀκμαία, ἀποπνέουσα πάντα τὰ θέλητρα, τὴν μαγείαν τῆς ιδέας, ὁποῖα ἀπεκαλύφθη ἄλλοτε κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Ἀπελλοῦ, ὁποῖαν ὠνειροπό-

λησε κατὰ τὰς ὑπερφυεῖς αὐτοῦ ἐκστάσεις.
ὁ προφήτης τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ Δάντης.
Ἀλιγιέρης. Μάτην εἶπεν ἄλλοτε ἡ Πυθία
εἰς Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτην:

«Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά.
Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσαν. Ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.»

Ἡ ἐθνικὴ Ἑλλάς, ἐθνικὴ καὶ κατὰ τὴν
μορφήν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀποκαλύπτε-
ται ἐκ νέου ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρὰ τὰς ἀκτὰς
τῆς ποτὲ Μεγάλῃς Ἑλλάδος, παρὰ τὰς
ὄχθας τοῦ Ἄρνου καὶ τοῦ Τιβέρεως, τὰ
αὐτὸ πνεῦμα, τὰ αὐτὰ ιδεώδη κυοφοροῦσα
καὶ περιθάλπουσα ἐν τῇ νέᾳ μεταμορφώσει.

Ὅποτε τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, μυ-
στικὸν καὶ μισάνθρωπον προέγραψε τὰ
πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἡ δὲ γῆ κατέ-
στη πράγματι κοιλὰς κλαυθμῶνος, σκοτει-
νὸν νεκροταφεῖον, ἀποπνέον ἐρήμωσιν καὶ
μελαγχολίαν, ὅποτε ἔγκλημα ἐθεωρεῖτο ἢ
εὐθυμία, ἁμαρτία δὲ πᾶσα ἐλευθέρᾳ σκέ-
ψις, ἀπὸ τῆς εἰρκτῆς αὐτοῦ ὁ πολὺς Ρο-
γῆρος Βάκων ἐπεφώνει εἰς τὰ ὦτα μὴ
ἀκουόντων—ἡ φύσις ἐξαγνίζει. Τὸ ρῆμα
τοῦτο τοῦ μεγάλου φυσιοδίφου εἶνε τὸ χαῖρε
τῆς νέας θρησκείας, ἣτις ἀπεκαλύπτετο
ἤδη εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ φύσις
εἶχε κηρυχθῆ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης
ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἁμαρτωλῆ Ἀστάρτη,
ἣδη δὲ κατενοεῖτο καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς ἐπι-
στήμης, ἐν τῇ ἀληθινῇ αὐτῆς σημασίᾳ, ὡς
ὁ ἄγνωστος Θεὸς πάσης γνώσεως καὶ πά-
σης σοφίας. Τὸ τῇ φύσει ζῆν ἀναγνωρίζε-
ται ὡς τὸ κατ' ἀρετήν, τὸ κατ' ἀνθρώπον
ζῆν. Ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς δὲ τούτους ἀνευρί-

σκεται ὁ ἀληθὴς Θεὸς ἐν μέσῳ τῶν εἰδώλων τοῦ μέσου αἰῶνος, καὶ ἡ ἀληθὴς πίστις διασκεδάζει τὰ νέφη τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς κακοδοξίας, τὰ ἀποκρύψαντα τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας νοητικῆς σκοτίας καὶ ἀμαθίας.

Αὕτη ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν φύσιν εἶνε ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν ἀληθῆ Θεὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὃν ἐπὶ τοσοῦτους χρόνους ἀνεζήτη αὕτη καὶ ὃν μόλις κατώρθωσε ν' ἀνακαλύψῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἡ Ἀναγέννησις εἶνε ἐπιστροφή εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, ἐθνικὴ ἐξ ὀλοκλήρου, ὡς τοιαύτη δ' ἀναμνησκεί ἡμῖν τὰς χαριστάτας ἡμέρας τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος, ὧν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν λαμβάνει ὑπόστασιν. Ἡ Ἀναγέννησις ἀποκαλύπτεται ἐν Ἰταλίᾳ τὸ πρῶτον κατ' ἀναγκαῖον ἱστορικὸν καὶ φιλοσοφικὸν λόγον. Οὐ μόνον, διότι ἡ Ἰταλία ἦτο μᾶλλον τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν προηγμένη κατὰ πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα κατέχει ἰδίᾳ καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν τεχνικὸν θυμὸν καὶ τὴν ιδεώδη φύσιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Λόγοι ἄρα ὑφίσταντο φυσικῆς συγγενείας πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην συνάντησιν δύο λαῶν ὁμαίμων, δύο συγγενῶν φύσεων, δύο πολιτισμῶν. Ἡ συνάντησις αὕτη διέσπα τὰ δεσμὰ καὶ τὰ ὄρια τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἀποτελειούμενη ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς αὐτῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς συγγενείας. Ἄν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξε καλαισθητικὸς ἰδίᾳ, ἐξοχον δὲ μέρος διεδραμάτισεν ἡ τέχνη ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις

καὶ ὑποστάσεις, ὑφ' ἧς παρέστη ἐν τῷ βίῳ, αἱ αὐταὶ ροπαὶ κρατοῦσι καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ τέως πρωτοστατοῦσα μελαγχολία, μέχρι μισανθρωπίας πολλάκις ἐξικνουμένη, ἰδιάζων δὲ χαρακτήρ οὖσα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, οἷος ἐξεδηλοῦτο ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ ταῖς γοτθικαῖς μητροπόλεσι τῶν χρόνων ἐκείνων, ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ὀλύμπου κατερχομένης εὐθυμίας καὶ ἰλαρότητος. Ὁ κόσμος ὁ ἐπίγειος, ἡ κατοικία τοῦ ἐκπεσόντος ἀνθρώπου, ἐξορίστου ἐπ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ παραδείσου διατελοῦντος, φωτίζεται καὶ ζωοποιεῖται ὑπὸ ἀνεσπέρου φωτός· ἡ δὲ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐπανακάμπτουσιν αὐθις. Ὑπο τοιαύτας συνθήκας ποιηταί, φιλόσοφοι καὶ τεχνῖται εἶνε τὰ δρῶντα πρόσωπα τῆς μεγάλης ταύτης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀναβιώσεως. Λέων ὁ δέκατος, ὁ ὑπέρτατος μυσταγωγὸς τῆς Ἀναγεννήσεως, ἄξιος γόνος Λαυρεντίου τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἀλλ' ἅμα καὶ ὑπέρτατος ποντίφηξ τῆς Ἐκκλησίας, εἶνε ἀρχαῖος κατ' οὐσίαν Ἕλληνας, ἑλληνικὰ ἰδεώδη περιπτύσσων ὑπὸ τὸν μανδύαν τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, βεβακχευμένος ἐκ τῶν ἀναμνήσεων, ἐκ τῆς μελέτης καὶ λατρείας τῶν κλασικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου παραδόσεων.

Οὕτως ἐπῆλθεν ἡ Ἀναγέννησις ἐν Ἰταλία. Μετὰ τὴν Ἑλλάδα οὐδεμία ἄλλη χώρα ἐν Εὐρώπῃ ἠδύνατο νὰ παράσχη ἕδαφος πρόσφορον καὶ νὰ καταστή ἴκνον τῆς νέας δημιουργίας. Καὶ ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν τοῦ μέσου αἰῶνος χρόνων διεξήγα-

γεν ὑπερφυεῖς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀγῶνας θυσιῶν καὶ μαρτυρίων. Δυσχερῶς ἄλλο ἔθνος δύναται νὰ ἐπιδείξη τοσούτας ἀρετάς. Δικαίως δ' ἔλεγεν ὁ Ἀλφιέρης ἐν ἡμέραις ταπεινώσεως: «τὸ ἀνθρώπινον δένδρον αἰετοτε ἐξηκολούθησε παράγον ἐν Ἰταλίᾳ εὐχυμοτάτους καὶ εὐρωστοτάτους καρπούς». Τοιαύτη παρέστη ἡ ἐπαγωγὸς Χερσόνησος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀπὸ τοῦ Δάντου μέχρι τοῦ Μακιαβέλλη, ἀπὸ τοῦ ἐκ Βρεσκίας Ἀρνόλδου μέχρι τοῦ Σαβοναρόλα, παραγωγὸς μεγάλων ἰδεῶν καὶ γενναίων ἔργων ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Ραφαήλου, τοῦ Λεονάρδου Δαβίντση καὶ τοῦ Βραμάντου, τοῦ Κολόμβου καὶ τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ μεγαλοπρεποῦς Λαυρεντίου καὶ Λέοντος τοῦ Δεκάτου, ὧν ἕκαστος ἀρκεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ ἐποχὴν ὀλόκληρον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ Ἀναγέννησις εἶνε ὁ θρίαμβος τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος, ἐπὶ αἰῶνας ἀπολέσαντος τὰ δίκαια αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἐνδόξων ἡμερῶν τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ἡ κοινωνικὴ συνείδησις τῶν νεωτέρων λαῶν ἐξεγείρεται, ἐπιφωνοῦσα τὸν θούριον τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τῆς δεσποτείας, ἡ δὲ ροπή αὕτη ἐκδηλοῦται τὸ πρῶτον ἐν ταῖς ἐλευθεραῖς τῆς Ἰταλίας πολιτείας. Μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων μία κρατεῖ ἀρχή, τὸ θεῖον κῦρος, οὐ τὰ ὅρια εἰς οὐδένα εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ συζητήσῃ καὶ νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ εἶνε θεραπαινίδες ψευδοῦς θρησκευτικῆς ιδέας κηρυττούσης ὡς σύμβολον,

ὡς θεμελιῶδες δόγμα τοῦ βίου, τὸ πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα. Ἄλλ' ὁ Ἡρακλῆς τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, συντρίβων τὰ δεσμὰ τοῦ Προμηθέως τοῦ νέου πολιτισμοῦ, ἐνταφιάζει τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐντὸς τῶν μυστικῶν καὶ μελαγχολικῶν Μητροπόλεων τῆς γοθθικῆς τέχνης, προβάλλων νέας εἰκόνας, νέας μύρφας καὶ σχήματα, ἀποπνέοντα τὴν χάριν, τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ κάλλος τῆς νέας ζωῆς, ἧτις ἐνεφυσήθη ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι κατὰ τὴν νέαν ἀποκάλυψιν. Ἡ τέχνη τοῦ μέσου αἰῶνος, ἡ χριστιανικὴ τέχνη, ὅπως ἐξεδήλωσε τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἔκφρασιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Στρασβούργου καὶ ἐν τῷ ναῷ τῶν Μεδιολάνων, μὴ ἔχουσα τι πλεονεξία προσθέσει, εἰποῦσα τὸ τελευταῖον αὐτῆς ῥῆμα ἐν τῇ Μητροπόλει τῆς Κολωνίας, ἐπανέρχεται κατ' ἀνάγκην εἰς τοὺς κλασικοὺς τύπους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἵνα δώσῃ νέαν ἔκφρασιν καὶ ὑπόστασιν εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ συνέλαβε τὴν ιδέαν τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀπείρου, ἧς ἔμπροσθεν κλίνει ὁ ἄνθρωπος, ἀδυνατῶν νὰ κατανοήσῃ τὰ μυστήρια τῆς ζωῆς ἐν τῇ πεπερασμένῃ αὐτοῦ φύσει καὶ φαντασίᾳ· τούτου δ' ἕνεκα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶνε τὸ ἄκρον ἄωτον, εἰς ὃ ἠδυνήθη νὰ προβῇ ἡ χριστιανικὴ τέχνη. Ἄλλ' ἐν τῇ γλυπτικῇ ἀναγκάζεται νὰ δανεισθῇ τὸν χαρακτῆρα, τὰς γραμμὰς καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πολυγνώτου. Οὕτως ἡ Παναγία τοῦ Ραφαήλου, ὁ Μωϋσῆς τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀριστουργημάτων τῶν χρό-

νων ἐκείνων εἶνε ἀπομιμήσεις καὶ ἐμπνεύσεις τῆς κλασικῆς τέχνης τῆς ἐθνικῆς Ἑλλάδος. Ἡ ποίησις, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δάντου, καίπερ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ τῶν μέσων αἰώνων, χαιρετίζει ἤδη τὸν ὑποφώσκοντα νέον κόσμον, ὁ δὲ ποιητὴς τῆς **Θείας Κωμωδίας**, ἐν ταῖς ὑπερφυέσιν αὐτοῦ ὀπτασίαις, ἐκτὸς τῆς Βεατρίκης, τοῦ πνεύματος τῆς Θεολογίας, κύριον ὁδηγὸν καὶ διδάσκαλον ἔχει τὸν Βιργίλιον, τὸ πνεῦμα τῆς κλασικῆς ποιήσεως,

quella fonte

che spande di parlar sì largo fiume (1).

Ἡ φιλοσοφία, ἡ χθὲς καὶ πρῶην περιβεβλημένη τὴν τήβεννον τοῦ μυστικισμοῦ, ἡ εὐπειθῶς ὑποτασσομένη εἰς τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας, ἀναγνωρίζουσα δ' ὡς ἀπόλυτον δόγμα τὸ αὐτὸς ἔφα τοῦ Σταγειρίτου, ἀπολούεται ἐντὸς τῶν διαυγῶν ναμάτων τῆς ἐλευθέρας σκέψεως ὅπως ἐξέλθη ἀγνή καὶ ἀκτινοβόλος, οἷα ἐξεδηλώθη βραδύτερον ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς μελέταις τοῦ Βάκωνος, τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα. Ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη ἐπὶ τέλους, παραλλήλως ἀναπτυχθεῖσα μετὰ τῶν λοιπῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, νέαν ὑπόστασιν λαβοῦσα ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας, χειραφετεῖται ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως εὖρη τὸν πρῶτον αὐτῆς μύστην καὶ θεωρητικὸν ἐν τῷ Νικολάῳ Μακ:αβέλλῃ, τῷ γραμματεῖ τῆς φλωρεντιακῆς Δημοκρατίας.

(1) Τὴν πηγὴν ἐκείνην, ἀφ' ἧς ἐκρέει εὐρύτατος χεῖμαρρος εὐγλωττίας (*La divina Commedia—Inferno I*).

B'.

Πρὸς τῇ πνευματικῇ ταύτῃ ἀκμῇ τῆς Ἰταλίας ἔβαινε παραλλήλως καὶ ἡ ὑλικὴ εὐημερία, ἧς ἄνευ ἦτο ἀδύνατον νὰ τύχωσιν αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης ὠθήσεως, ἧς ἔτυχον κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τῆς πνευματικῆς παλιγγενεσίας. Ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις ἐφαίνετο, ὅτι ἀπαξ ἔτι ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία ἀνελάμβανε νὰ γράψῃ ὀλίγας σελίδας ὑπὸ τὸν διαγελῶντα οὐρανὸν τῆς Ἰταλίας. Ὁ παράδεισος οὗτος τῆς Εὐρώπης εἶχε καταστή τὸ κέντρον τῆς συναντήσεως τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν συμφερόντων τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου. Ἀπὸ τῶν Σταυροφοριῶν ἤδη εἶχον ἀνοιχθῆ νέαι ὁδοί, ἀγνωστοὶ τέως εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς Δύσεως. Ἰδίᾳ δὲ ἡ Ἰταλία, ἔνεκα τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας, ἐπρωτοστάτει ἐν τῇ ὑλικῇ ταύτῃ εὐημερίᾳ ὑπὲρ πᾶσαν εὐρωπαϊκὴν χώραν. Οἱ ἐμπορικοὶ αὐτῆς λιμένες προσεῖλκυον πᾶσαν δραστηριότητα καὶ φιλοπονίαν, τὰ προϊόντα χωρῶν ξένων ἀπωτάτων, ἀγνώστων τέως, εἰσέρρεον ἀθρόως εἰς τὴν ὠραίαν χερσόνησον, ἧς ἡ βιομηχανία, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆς ἐμπορίας εἰσρέοντος πλούτου, παρῆγε τὰ ἔξοχα ἐκεῖνα ἔργα, ὧν ἡ θεὰ προκαλεῖ μέχρι τοῦ νῦν θαυμασμόν, παρὰ τὴν καταπληκτικὴν πρόοδον τῆς τεχνουργίας. Ἀκατάβλητος φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνέργεια τῶν κατοίκων, οἳ διεπλάσθησαν μετὰ τὴν μεγάλην μετα-

νάστευσιν τῶν γερμανικῶν λαῶν ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν προτέρων κατοίκων μετὰ τῶν ἐπιδρομέων, φερόντων ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἠθικῷ αὐτῶν ὀργανισμῷ ζωηρότερον αἷμα, ἰσχυρὸν καὶ λειτουργίαν, μετεμόρφωσε τὴν χώραν, ἣτις τέλεον εἶχε καταστραφῆ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Μεταναστεύσεως. Ἐθεμελιώθησαν λαμπραὶ πόλεις, ὡς τὰ Μεδιόλανα, ἄρδην καταστραφεῖσαι καὶ ἀνοικοδομηθεῖσαι, οἱ ἄγροὶ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ὄρη ὑπέστησαν τὴν εὐεργετικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου βραχίονος, γόνιμα καὶ προσοδοφόρα καταστάντα· ἡ συγκοινωνία ἐβελτιώθη, ἡ πολιτικὴ τάξις οὐ μικρὸν ἀποκατέστη, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς, τέχναι, γράμματα, ἐπιστῆμαι ἐθεραπεύθησαν μετ' ἀσυνήθους τέως ζήλου. Οὕτως ἡ Ἰταλία, ἀπὸ τῆς τελευταίας ἤδη περιόδου τοῦ μέσου αἰῶνος, καθίστατο τὸ κέντρον καὶ ἡ ἐστία τοῦ ἀναβιοῦντος πολιτισμοῦ.

Ὁ δέκατος ἕκτος αἰὼν, ὅστις εἶνε τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δόξης τῆς Ἰταλίας, καθίσταται ἐπίσης ἡ ἀφετηρία τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς πτώσεως. Οὕτως ἐν Ἀθήναις ὁ Περικλῆς, ὁ ἐπιθεὶς τὴν κορωνίδα τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Ἑλλάδος, εἶδε περὶ τὸ τέρμα τοῦ βίου ἐν τῷ ἀρξαμένῳ πελοποννησιακῷ πολέμῳ, τὰ δυσοίωνα προμηνύματα τῆς ἀρχομένης παρακμῆς τοῦ λαμπροῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἡ τιθεμένη ὧδε παραβολὴ τῆς πτώσεως τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέως καὶ τοῦ αἰῶνος τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν γίνεται ἄνευ λόγου· ἀπὸ τῶν αὐτῶν αἰτίων παράγονται αἰεὶ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ὁ αὐτὸς βᾶσκανος δαίμων, ὁ φθονήσας τὴν μοῖραν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ αὐτὸ δηλητήριο, τὸ πρόωρως καταγαγὸν εἰς τὸν τάφον τὸν ὠραῖον ἐκεῖνον κόσμον, συνετέλεσεν ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν ταχεῖαν ἀμαύρωσιν καὶ ἔκλειψιν τῆς περιφανοῦς εἰκόνης τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἐπῆρξε κατ' ἀμφοτέρως τὰς ἐποχὰς πνευματικὴ ἀκμὴ καὶ ἔξαρσις, ὑλικὴ εὐημερία, ἀλλ' ὑπελείπετο πρὸς τελείαν συμπλήρωσιν τοῦ ἐξόχου πίνακος κοινωνικῆ ἠθικότητος καὶ πολιτικῆ σύνεσις· ἀμφοτέραι δ' αὐταὶ αἰεὶ ἐλείψεις μοιραίως ἐπήνεγκον τὴν καταστροφὴν δύο τῶν εὐγενεστάτων περιόδων τῆς ἱστορίας.

Κοινωνικὴ ἠθικότης δὲν ὑφίστατο. Ὁ πλοῦτος, ἡ εὐμάρεια, ἡ προσδιορίζουσα πῶς τῇ φύσει τῆς χώρας ταύτης αἰσθητικότης ἐπήνεγκον βαθμηδὸν τὴν ἔκλυσιν τῶν ἠθῶν, τοῦ αἰσθήματος τὴν χαλάρωσιν. Ἐμπορία καὶ τεχνουργία, ἀμφοτέρω παραγόντες σπουδαιότατοι τοῦ πολιτισμοῦ, ἀποκλειστικῶς ἐπικρατοῦντα ἐν τινὶ κοινωνίᾳ, ἐπιφέρουσι τὸν χυδαῖον ἐκεῖνον ἀτομισμὸν, ὅστις καταφρονῶν πᾶν ὑψηλόν, ἀγνοῶν πᾶν ὅτι εὐγενὲς καὶ μέγα ὑφίσταται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ὑπολογίζει περὶ πάντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἧς οἱ πλόκαμοι ἐπεξετείνοντο πανταχοῦ τῆς Ἰταλίας, περισφίγγοντες καὶ δηλητηριάζοντες τὸ κοινωνικὸν αὐτῆς

σῶμα καὶ διὰ τῆς ἐπαφῆς μόνον, παρακωλύοντες τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν, συγγινώσκουσα τὰ τελούμενα ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῆς κακουργήματατα, θαρρύνουσα πολλάκις ταῦτα χάριν πολιτικῶν σκοπῶν καὶ συμφερόντων, ἐνέσταζεν ἡμέρα τὸ δηλητήριον τοῦ θανάτου εἰς τὴν ὀσημέραι ἐκνευριζομένην κοινωνίαν. Ἦτο τὸ δηλητήριον τῶν Βοργιῶν, ἐκχεόμενον μετὰ πρωτοφανοῦς ὑπουλότητος καὶ τέχνης ἐντὸς τοῦ ἐξησθενημένου ὀργανισμοῦ. Ἡ δὲ φθίσις, ἀπόρροια τῶν δύο τούτων αἰτίων, κατέστρεψεν αὐτὴν ἐξ ὀλοκλήρου. Ἡ φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἀλκὴ τοῦ ἔθνους ἀπώλετο ἔνεκα τῆς κοινωνικῆς πτώσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξαντλήσεως, ἐπενεγκουσῶν ἐπὶ τέλους πλήρη καταστροφὴν.

Ἡ πολιτικὴ ἐξασθένησις ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀποσύνθεσιν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὑπὸ τὴν ὕλικὴν εὐημερίαν τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας, κατὰ μορφήν μόνον οὐσῶν τοιούτων, ὑπεθάλπετο ἀκατάσχετος ὁ σάραξ τῆς διχοστασίας, οὗ ἔνεκα καθίστατο μοιραῖον τὸ προσεγγίζον τέλος τῆς ἰταλικῆς αὐτονομίας. Πολιτικῶς ἡ Ἰταλία τῆς Ἀναγεννήσεως ἐνόσει τὴν αὐτὴν νόσον, ἣν ἐνόσουν καὶ αἱ ἐλεύθεραι πολιτεῖαι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὴν νόσον τῆς διαιρέσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, τούτου δ' ἔνεκα τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς ἐξαντλήσεως ἐν τῷ κατὰ τῶν ξένων πολεμίων ἀγῶνι. Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς εἶπε :

δεινὴ τις ὀργὴ καὶ δυσίατος πέλει,
ὅταν φίλοι φίλοισι συμβάλωσ' ἔριν.